

DOI: 10.59560/18291155-2024.4-29

ՄԱՐՏԻՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

*Հայաստանի Հանրապետության
փաստաբանների պալատի
Հանրային պաշտպանի գրասենյակի
մոնիտորինգի պատասխանատու,
Երևանի «Գլաժոր» համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

**ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻՉՄԻ ՄՈՂԵԼՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԲՆՈՒԹԱԳԾԵՐԸ**

Ամփոփագիր

Հոդվածում հանգամանորեն վերլուծվում է, որ չնայած ժամանակակից պառլամենտարիզմի մի քանի մոդելներին, այնուամենայնիվ «մաքուր», այսինքն՝ մյուսներից լիովին տարբերվող մոդելներ պետական պրակտիկան չի ճանաչում, քանի որ յուրաքանչյուրում, ի շարս իր սեփական տիպային հատկանիշների, միշտ առկա են ուրիշների հատկանիշներ:

Անդրադարձ է կատարել նաև այն պնդումներին, թե ժամանակակից աշխարհում ավելի ու ավելի հստակորեն է դրսևորվում պետական կառավարման համահավաք, խառը, անցումային ձևեր ստեղծելու միտումը: Նախագահական, խորհրդարանական դաշնության, ինքնավարության, պետական վարչակարգերի նախկին դասական ձևերը աստիճանաբար վերանում են, դրանց փոխարինում են կիսանախագահական, կիսախորհրդարանական հանրապետությունները, տարածաշրջանային պետությունները, որոնցում զուգորդվում են միատարրության, դաշնության, ինքնավարության հատկանիշները: Առաջանում են պետական իշխանության իրականացման նոր մեթոդներ, պետական

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ ♦ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ♦ 4(116)2024
29

վարչակարգերի այլ ձևեր, որոնք միավորում են ավտորիտարիզմի և ժողովրդավարության որոշ տարրեր:

Հողվածում հեղինակն անդրադարձել է նաև այն գաղափարին, որ մշակելով իշխանության տեսությունը՝ որոշ քաղաքագետներ և փիլիսոփաներ վերանայում են ժողովրդավարության ավանդական սկզբունքները: Այդ առումով իշխանությունների բաժանման տեսությանը փոխարինելու է գալիս «միասնական իշխանության» հայեցակարգը, խորհրդարանի առաջնայնության սկզբունքը փոխարինվում է գործադիր իշխանության մարմիններում հիմնական առաջնահերթությունները կենտրոնացնելու հիմնավորմամբ, իսկ ժողովրդական ներկայացուցչության տեսությունը հայտարարվում է հնացած և ոչ կիրառելի, քանզի արդի դարաշրջանում օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների հարաբերակցությունը պետության մեջ փոփոխվել է: Գործադիր իշխանությունն իր ձեռքում է կենտրոնացրել է թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին քաղաքականության առավել կարևոր լիազորությունները: Միտումը դրսևորվում է վարչապետի (կամ նախագահի, եթե նա գլխավորում է կառավարությունը) լիազորությունների աճով, որը հնարավորություն է ստանում ինքնուրույն ընդունելու կարևորագույն քաղաքական որոշումներ:

Հիմնաբառեր. պառլամենտարիզմ, անտիկ, միջնադարյան, արդի մոդել, օրենսդիր իշխանություն, գործադիր իշխանություն, խորհրդարանական պետություններ, խորհրդարանական կառավարում, ժողովրդական ներկայացուցչություն, իշխանությունների տարանջատում:

Փիլիսոփայական, քաղաքագիտական և իրավագիտական գրականության մեջ, սովորաբար, առանձնացնում են պառլամենտարիզմի երեք պատմական փուլեր՝ **անտիկ, միջնադարյան** և **արդի**: Մեր կարծիքով, նման բաժանումը թույլ չի տալիս ամբողջովին բացահայտել պառլամենտարիզմի կազմավորման փուլերի բովանդակությունն ու էությունը: Մենք առաջարկում ենք առանձնացնել պառլամենտարիզմի

կազմավորման **չորս փուլ**, ինչը, կարծում ենք, թույլ կտա ավելի հանգամանորեն դիտարկել պառլամենտարիզմի զարգացումը, պարզել նրա հիմնական, համընդհանրական բնութագրերը¹:

Փուլերի առանձնացման գլխավոր չափանիշը հասարակության մեջ պառլամենտարիզմի հիմնարար տարրերի առկայությունն ու իրացման աստիճանն է. ինչպես օրինակ՝ պետության կառավարման ժամանակ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը, հասարակության մեջ օրենքների նշանակությունն ու կարգավիճակը, ազատ ընտրությամբ ձևավորված օրենսդիր (ներկայացուցչական) մարմնի և քաղաքական կուսակցությունների առկայությունը:

Առաջին փուլի ժամանակագրական սահմաններն ընդգրկում են հնագույն ժամանակներից մինչև 12-րդ դարը: Այդ փուլը բնութագրվում է որպես «նախապառլամենտարիզմի» դարաշրջան, որտեղ կարելի է հայտնաբերել պառլամենտարիզմի սկզբնական, սաղմնային դրսևորումները, որոնք հասարակական զարգացման ընթացքում աստիճանաբար ձեռք են բերել միջնադարյան պառլամենտի նախատիպի գծեր:

Ըստ գերմանացի քաղաքագետ-փիլիսոփա Կ. Շմիդտի դիտարկման՝ «խորհրդարանի հնագույն արդարացումը արտաքին արագագործության նկատառումն է, ինչպես ասում են՝ որոշում պետք է ընդունել ժողովուրդը իր իրական ամբողջության մեջ, ինչպես ի սկզբանե էր..., ներկայումս գործնական նկատառումներով անհնար է, որ բոլորը միաժամանակ հանդիպեն նույն վայրում, նույն կերպ անհնար է բոլորին հարցնել յուրաքանչյուր մասնավոր բանի մասին, հետևաբար ավելի ողջամիտ է հեշտացնել խնդիրը՝ ընտրելով վստահված անձանց կոլեգիա, և դա էլ հենց խորհրդարանն է»²:

Մի կողմ թողնելով հնագույն պետություններում օրենսդրական գործունեության նկարագրությունները՝ հարկ ենք համարում ընդգծել դրանց մի քանի ընդհանուր գծերը.

¹ Фон Алеман У. Парламентаризм // Политология. Вып. 3. - М., 1993. - С. 73-76.

² Шмидт К. Политическая теология. - М., 2000. - С. 183.

1. Օրենսդրությունն իր ներկա իմաստով մինչև Ք.ա. առաջին հազարամյակի կեսերը բացակայում էր: Դրան փոխարինում էին փարավոնների, արքաների հրովարտակաները, ինչպես նաև նրանց գլխավոր կարգադրիչների կարգադրությունները: Օրենսդրությունն ուներ բացառապես անձնիշխան բնույթ:

2. Պետական կարգի, իրավական նորմաստեղծության հիմքը կազմում էին առասպելները, լեգենդները արքաների աստվածային ծագման և նրանց իշխանության վերաբերյալ: Պատահական չէ, որ իրավական նորմերը հիմնականում մշակում էին **քրմերը**:

3. Իշխանության օրենսդրական թևը գործառու էր որպես արքաների, նրանց տեղապահների, վարչական տարածքների կառավարիչների իշխանական իրավունքներից մեկը: Իրավական նորմաստեղծության մեջ թագավորում էր մեծ ու փոքր կառավարիչների կամայականությունն ու ինքնագլխությունը:

4. Իրավական նորմաստեղծության մեջ չափազանց թույլ էր ժառանգականությունը. մի տիրակալի օրոք գործող նորմերը փոխարինվում էին հաջորդի կողմից, կենտրոնացվածությունը փոխարինվում էր այսպիսի ծայրահեղ ապակենտրոնացմամբ, որ առաջանում էր պետության կործանման վտանգ:

Առաջին հազարամյակի շեմին հունական քաղաքներում, Հռոմում թույլատրվում էին ժողովրդական ժողովները: Հետազոտողների մեծ մասի կարծիքով, մինչև Ք.ա. առաջին հազարամյակի կեսերը Հին Հունաստանում և Հին Հռոմում ձևավորվել էին իշխանության այլ, սկզբունքորեն նոր՝ հիմքում ժողովրդավարական համակարգեր: Իրականացվեց իշխանությունների բաժանում: Դրանց կառուցվածքում առաջին անգամ որպես ինքնուրույն թև առանձնացվեց օրենսդիր իշխանությունը («Չորս հարյուրի խորհուրդը՝ Սոլոնի օրոք», Սենատը (ծերակույտը) Հին Հռոմում)¹:

Անտիկ աշխարհում իշխանության օրենսդիր մարմինների հայտնվելը թելադրված էր հասարակության տնտեսական զարգացմամբ:

¹ Амеллер М. Парламенты. - М., 1967. - С. 71-80.

Հետզհետե ամրապնդվում էր հասարակ ժողովրդի՝ դեմոսի նշանակությունը, որը զբաղվում էր հասարակական արտադրությամբ: Սակայն ազնվականության ներկայացուցիչները՝ էվպատրիդները, պահպանում էին իրենց առավելությունը, որը տրվել էր նրանց տոհմական ավանդույթներով և իշխանության մարմինների կողմից, առաջին հերթին՝ **արեոպագոսի**, որը օրենքի կատարմանը հետևող դատական մարմինն էր: Այդ պայմաններում անհրաժեշտություն ծագեց գույքային վեճերի և քրեական գործերի լուծման ժամանակ առաջնորդվելու ոչ թե տոհմական ավանդույթներով, այլ գրված օրենքներով:

Անտիկ Հունաստանում օրենսդիր իշխանության կազմավորման հարցում գլխավոր դերը խաղացին **Սոլոնի** բարեփոխումները, որոնց նպատակը այն ամբողջը վերափոխելն էր, ինչը պետության մեջ պայթյունավտանգիրավիճակ էր ստեղծում և խոչընդոտում էր տնտեսական և մշակութային զարգացմանը: Սոլոնի օրոք ներառվեց տոհմացեղային համայնքին խորթ գույքային մի սկզբունք, որը դեպի իշխանություն ճանապարհ բացեց ոչ թե ազնվատոհմիկ, այլ ունևոր քաղաքացիների համար: Հասարակության ժողովրդավարացմանը նպաստեց նաև **Չորս հարյուրի խորհրդի** ստեղծումը, որի պարտականությունների մեջ էր մտնում ժողովրդական ժողովի (ագորայի) ծրագրի նախապատրաստումը: Այն վերածվեց պետական իշխանության բարձրագույն մարմնի, որը սահմանափակեց արեոպագոսի լիազորությունները և սասանեց նրա հեղինակությունը:

Տոհմիկ ազնվականության արտոնությունները վերջնականորեն վերացան Կլիսթենեսի բարեփոխումների արդյունքում: Արեոպագոսի գործառույթները սահմանափակվեցին միայն այն հանցագործությունների քննությամբ, որոնք չէին շոշափում գույքային իրավունքը: Կլիսթենեսի բարեփոխումները ավարտին հասցրեցին Աթենքի ուժեղ, ժողովրդավարական, իշխանությունների բաժանմամբ պետության վերածելու գործը, որտեղ առաջնայնությունը պատկանում էր ժողովրդական ժողովին¹:

¹ Романов П.М. Истоки парламентаризма. - М., 1988. - С. 31-38.

Ամփոփելով ասվածը՝ ընդգծենք, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը գործնականում իրագործելը դեռ բավարար պայման չէ պառլամենտարիզմի ծագման և զարգացման համար, ինչը ապացուցում է անտիկ Հունաստանի և Հին Հռոմի պատմությունը, որոնցում հանրապետական կարգերը վերածվեցին բռնապետության և դիկտատուրայի տարբեր ձևերի:

Խորհրդարանական կառավարման պահանջը մեծանում էր աշխարհի տարբեր երկրներում պետությունների զարգացմանն ու ամրապնդմանը զուգընթաց: Պետությունների տարածքների ընդլայնումը, ծավալների մեծացումը, տնտեսական հենքերի և արտադրության դժվարացումը, աճող ապրանքաշրջանառությունը, միջազգային գործունեության աշխուժացումը և նրանց կյանքի բազմաթիվ այլ ասպեկտներ առաջ էին քաշում օրենսդիր մարմինների զարգացման և ամրապնդման անհրաժեշտության հարցը: «Սեփականության ձևերի բազմազանությունը, արհեստագործական արտադրամասերը, գիտնականների, իրավաբանների, բժիշկների ընկերությունները, վանական և ասպետական ուխտերը, բոլորն ունեին իրենց «մասնավոր շահերը», որոնք պահանջում էին արտահայտվելու հնարավորություն»¹:

XII դարում սկսեցին ձևավորվել պառլամենտական հաստատությունները Անգլիայում: Ավելի ուշ ի հայտ եկան Ժողովներ, հավաքույթներ Իսպանիայում և Ֆրանսիայում: Քաղաքացիների կամ ընտրյալների (ավագանիների, լիազորների, ազնվականների) այդ Ժողովներում քննարկվում էին տվյալ տարածաշրջանի համար արդիական հարցեր, ընդ որում՝ դրա շրջանակները սահմանափակվել թույլ էր տալիս նման հավաքույթներ անցկացնել համեմատաբար հաճախ: Քննարկվող հարցերի շրջանակը հետզհետե հստակ ուրվագծվում էր. ավելի հաճախ էին քննարկման թեմա դառնում ընդհանուր նշանակության հարցերը՝ ներառյալ պատերազմի ու խաղաղության հարցերը: Ժողովրդապետության այդ ձևերը կարելի է դիտել որպես խորհրդարանի պատմական նախատիպ և դրա կազմավորման առաջին փուլ:

¹ Ковлер А.И. Очерки по истории парламентаризма // Парламенты мира. - М., 1991. - С. 616.

Պառլամենտարիզմի զարգացման **երկրորդ փուլը** (XIII դ. սկիզբ - XVII դ. կեսեր) վերաբերում է այն ժամանակահատվածին, երբ պառլամենտարիզմի առաջատար տարրը՝ խորհրդարանները Եվրոպայում սկսում են ձեռք բերել պետական համաժողովի նշանակություն և այդ ժամանակից ի վեր կարելի է խոսել «խավային ներկայացուցչական» պառլամենտարիզմի մասին:

«Պառլամենտ» բառի նշանակության մասին միջին դարերում չկար միասնական կարծիք: «Parliamentum» բառը Եվրոպայի բոլոր երկրներում, որոնցում տարածված էր լատիներենը, նախապես կարող էր նշանակել «հարցազրույց», «բանակցություններ», (լատիներեն «Parlare - խոսել»): XII դարի կեսերին այն հանդիսավոր նիստի որոշակի իմաստ է ձեռք բերում՝ առավելապես նվիրված պետական գործերին: Եթե ի սկզբանե պառլամենտ էր կոչվում արքային կից նեղ խորհրդակցությունը, ապա այդ խորհրդաժողովի կազմի մեջ քաղաքացիների խավերի ընդգրկման և նրա լիազորությունների ընդլայնման արդյունքում պառլամենտ է դառնում կանոնավորապես հրավիրվող ներկայացուցչական խորհրդակցությունը՝ նվիրված պետական գործերին:

Բնութագրական է, որ առանց բացառության բոլոր քաղաքական գործիչներն ու փիլիսոփաները խորհրդարանի անհրաժեշտությունը բխեցնում են հասարակության մեջ սրվող հակասություններից, մասնավորապես իշխանության գործադիր և օրենսդիր թևերի միջև: Անգլիական պառլամենտի հիմնադիրները այսպես են հիմնավորել պառլամենտի անհրաժեշտությունը. «Այն բանից հետո, երբ մենք հանուն Աստծու և ի շահ մեր թագավորության բարօրության և ի նպաստ վեճերն ավելի հաջող հարթելու, որ ծագում են մեր ու բարոնների միջև... ստեղծում և շնորհում ենք նրանց ներքոգրյալ երաշխիքը, որպեսզի բարոններն ընտրեն քսան բարոնի թագավորությունից, ում կցանկանան, որոնք պետք է բոլոր ուժերով պահպանեն ու հետևեն և ստիպեն պահպանել խաղաղությունն ու ազատությունները, ինչպիսին մենք իրենց շնորհում ենք...»¹:

¹ Նույն տեղում, էջ 618:

Անգլիայի խորհրդարանի ստեղծման առաջին քայլը կարելի է համարել 1215 թ. Անգլիայի թագավոր Հովհաննես Ա Անհողի ստորագրած Ազատությունների մեծ խարտիան՝ քաղաքական անկայունությունը հարթելու նպատակով: Թագավորական իշխանությունը, որը թուլացել էր անգլո-ֆրանսիական պատերազմում կրած անհաջողություններից, չկարողացավ ճնշել պետական կամայականություն ցուցաբերող հասարակության առավել ակտիվ մասի դիմադրությունը, ստիպված էր զիջումների գնալ հոգուտ ազնվականության և ունևոր հպատակների որոշ մասի: Բարոնների ճնշման ներքո թագավորն իր ու ժառանգորդների անունից ստանձնեց որոշակի պարտավորություններ, այդ թվում՝ չսահմանել հարկեր առանց ազնվականության խավը ներկայացնող կոլեգիալ մարմնի՝ թագավորական կուրիայի համաձայնության, որը 1265 թ. սկսեց կոչվել պառլամենտ:

Ազատությունների մեծ խարտիան բավական չէր հպատակների քաղաքական անվտանգությունն ապահովելու համար: Պառլամենտի օրենսդրական անդադար աշխատանքն ապահովելու անհրաժեշտությունից ծագեց և XIII դարի վերջին այն վերածվեց մշտական հիմունքներով գործող հաստատության: Պառլամենտի կայունությունն ամրապնդվեց XV դարում, **երբ ճանաչվեց դրա անդամների անձեռնմխելիությունը:**

Իրավունքների մասին օրենսգիրքը (1689 թ.) վերջնականորեն ճանաչեց պառլամենտը որպես պետական իշխանության պարբերաբար հրավիրվող մարմին: Իրավունքների մասին օրենսգիրքը ներկայացուցչական կառավարման երաշխիքներ սահմանելու նպատակով **արգելեց թագավորին իր որոշումներով դադարեցնել օրենքների գործողությունը, օրենսդրությունից բացառություններ անել, կամայականորեն հարկեր սահմանել, ուժով սպառնալ պառլամենտին, միջամտել ընտրություններին և խախտել քննարկումների ազատությունը պառլամենտում:**

XVI-XVII դարերում մի շարք երկրներում ստեղծվեցին միապետին կից խավային-ներկայացուցչական մարմիններ խորհրդակցական

գործառույթներով: Ռուսաստանում դրանք Բոյարական դուման և Ջեմսկի ժողովն էին, Իսպանիայում՝ Կորտեսը և այլն:

Արևմտյան Եվրոպայի քաղաքական կառուցվածքի փոփոխությունները տեղի էին ունենում ավատատիրության շրջանակներում: Պետական կարգի ձևերի էվոլյուցիայի մեջ հստակորեն դրսևորվեց առանձին ազգային և բազմազգ պետական կազմավորումների ինքնուրույնության հետագա աճի միտում: Այն ուղեկցվում էր ազգային ինքնագիտակցության աճով և միջնադարյան տիպի համընդհանրական կապերի խզումով, որոնք մարմնավորվել էին պապականության հոգևոր և քաղաքական իշխանության մեջ: Պետության գոյության հարցում նրա նկատմամբ արտաքին գաղափարախոսական շահագրգռությունը վերացնելը միասնական կաթոլիկական աշխարհին պատկանելության միջոցով հանգեցրեց պետության ինքնաբավության գաղափարի ձևավորմանը, պետության նոր գաղափարախոսական հիմնավորումների փնտրտուքի, պետության ու նրա ղեկավարի էության ու նշանակության մասին տարատեսակ ուսմունքների առաջացմանը:

Այսպիսով, պառլամենտարիզմի կազմավորման ու զարգացման երկրորդ փուլում տեղի ունեցան կարևոր փոփոխություններ: Դրանք բնութագրվում էին **նախ**՝ խավերի դիրքերի էական ամրապնդմամբ, որոնք պահանջում էին իրենց մասնավոր, կորպորատիվ շահերի պաշտպանություն, **երկրորդ**՝ նախկինիպես գործնականում իշխանության բաժանման սկզբունքի չգոյությանը, **երրորդ**՝ եվրոպական որոշ երկրների քաղաքական համակարգում պառլամենտական հաստատությունների՝ իշխանության խավային-ներկայացուցչական մարմինների ի հայտ գալով, որոնք կատարում էին միապետի իշխանությունը սահմանափակելու գործառույթ, **չորրորդ**՝ հասարակության բոլոր անդամների, ներառյալ ղեկավարների համար օրենքները պարտադիր կերպով պահպանելու սկզբունքի ներդրումով:

Երրորդ փուլը (XVII դ. վերջ - XIX դ.) բնութագրվում է բուրժուական պառլամենտարիզմի կազմավորմամբ՝ կապիտալիստական հարաբերությունների սկզբնավորման ու զարգացման պայմաններում:

Բացարձակ միապետության զարգացման պայմաններում դասային ներկայացուցչության մարմիններն աստիճանաբար կորցրեցին իրենց երբեմնի նշանակությունը: Քաղաքական առումով Եվրոպայի առավել զարգացած երկրներում ձևավորվեցին պետական իշխանության նոր, կապիտալիզմին հատուկ ձևեր: Այստեղ փոփոխություններն առնչվեցին նաև խորհրդարանին, որը հարստացավ նոր բովանդակությամբ, և մասնավորապես Անգլիայում հետագայում ճանաչվեց պառլամենտի գերակայությունը: Էական փոփոխությունները խորհրդարանի կարգավիճակում կապված էին բուրժուական-ազնվականական տարրերի տնտեսական հզորության աճով, որոնք հեղափոխությունների շնորհիվ հայտնվեցին իշխանության ղեկին: Այդ նույն փուլում, շնորհիվ հողատեր ազնվականության և երիտասարդ բուրժուազիայի քաղաքական ակտիվության, ի հայտ եկան խորհրդարանական տիպի կուսակցությունների նախատիպերը: Մասնավորապես Անգլիայում առաջացան պառլամենտական երկու խմբավորումներ՝ «վիգերը», որոնք կազմված էին առավելապես վաճառականներից, ֆինանսիստներից, խոշոր ձեռնարկատերերից, հողատեր-ազնվականներից, և «տորիները», որոնց աջակցում էր բնույթով ավելի պահպանողական, հիմնականում միջին կալվածատերերի խավը: Համանման գործընթացներ էին ծավալվել նաև Շվեդիայում, որտեղ բացարձակ միապետության տապալումից հետո հաստատվել էր դասա-խավային համակարգը:

Այս փուլին բնորոշ է նաև պառլամենտարիզմի գաղափարների զարգացումը Թ. Հոբսի, Ջ. Լոկի, Շ. Մոնտեսքյոյի, Ժ.ժ. Ռուսսոյի աշխատություններում, 1787 թ. ամերիկյան սահմանադրությունը ստեղծողների քաղաքական տրակտատներում: Դրանցում հիմնավորվում են ժողովրդական ներկայացուցչության և օրինաստեղծության գլխավոր գաղափարները՝ որպես բացարձակապետության, իշխանության և քաղաքականության քաղաքական հայեցակարգի, տիրողների և ժողովրդի միջև հասարակական պայմանագրի մասին դոկտրինի հակաթեզ: Իմաստավորվում էր իշխանության բաժանման գաղափարը, որում զգալի տեղ էր տրվում օրենսդիր հաստատություններին: Այս

փուլում եզրակացություն է արվում ժողովրդական ներկայացուցչության և օրենսդրական գործունեության միջև կապի մասին, ամրագրվում է խորհրդարանի առաջնայնության սկզբունքը պետական իշխանության մարմինների համակարգում:

Լուսավորիչների գաղափարները հետագայում զարգացում ապրեցին XIX դարի գիտնականների աշխատություններում (Ի. Բենտամ, Գ. Հեգել, Ի. Կանտ, Զ.Ս. Միլ, Ա. Թոքվիլ և ուրիշներ), որոնք կենտրոնացրել էին իրենց ուշադրությունը խորհրդարանական մեխանիզմները կատարելագործելու խնդիրների վրա, բացահայտում և հետազոտում էին տարբեր երկրներում ժողովրդավարության զարգացման գործընթացում առկա բացասական միտումները: Չնայած որոշ տարակարծությունների՝ նրանք միակարծիք էին բազմաթիվ հիմնարար հարցերում: **Ընդհանրացնելով՝ այդ տեսակետները կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ՝ ժողովուրդը պետությունն ստեղծողն է, և բարձրագույն իշխանությունը պատկանում է նրան, իշխանության մեջ նրա առաջնայնությունն այն է, որ կարող է պահանջել իր մասնակցությունը կարգուկանոն հաստատելու գործին՝ Սահմանադրություն ընդունելու միջոցով, որը սահմանում է իշխանության բնույթը, սահմանները և ձևերը, պետության մեջ ամենքը հավասար էին օրենքի առջև, միապետի իշխանության աստվածատուր բնույթը ժխտվում էր, նա ենթարկվում էր օրենքներին, ինչպես ցանկացած մարդ, օրենսդրության մեջ գործում էր փոքրամասնության նկատմամբ մեծամասնության առաջնայնության սկզբունքը, քաղաքական կարգի հիմքում ընկած էին տարբեր խավերում միավորված մարդկանց շահերն ու պահանջմունքները, ուստի եթե քաղաքական վարչակարգը չէր բավարարում մարդկանց, նրանք իրավունք ունեին փոխելու այն: Ամբողջ իշխանությունը պետության մեջ բաժանվում էր մի քանի թևի՝ օրենսդիր իշխանությունը ներկայացուցչական բնույթի էր, ընտրվում էր ժողովրդի ուղիղ քվեարկությամբ, ուներ երկու հիմնական գործառույթ՝ հրապարակել օրենքներ և վերահսկել դրանց կատարումը, իշխանությունը պահվում էր հարկերից գոյացած միջոցների հաշվին:**

Բուրժուական պառլամենտարիզմի կազմավորումն իրականացավ բուրժուազիայի իշխող դասի վերածնվելու շնորհիվ, որը տեղի ունեցավ քաղաքական հեղափոխությունների արդյունքում՝ վերջ դնելով ավատատիրական արտադրական հարաբերություններին և ավատատիրական պետությանը: Հեղափոխության պայմանների և արդյունքների հետ սերտ կախվածության մեջ լուծում ստացավ նաև նորաստեղծ բուրժուական կամ բուրժուակալվածատիրական պետության ձևի հարցը: Այսպիսով, նշյալ ժամանակահատվածից սկսած կարելի է խոսել պառլամենտարիզմի՝ որպես պետական իշխանության կազմակերպման համակարգի մասին, հասարակությանը կառավարելու նպատակով, որին բնորոշ են օրենսդիր և գործադիր գործառույթների հստակ բաշխումը՝ ճանաչելով խորհրդարանի առաջնային դերը:

XIX դարում խորհրդարանը վերջնականորեն ձևավորվեց որպես պետության ինստիտուտ: Ընտրական օրենքները հիմք էին դառնում խորհրդարանի անդամների կանոնավոր ընտրության համար: Խորհրդարանն ըստ էության դարձավ օրենսդրության միակ աղբյուրը, միայն նրան էր պատկանում օրենքներ ընդունելու իրավունքը: Ձևավորվեցին խորհրդարանական ինստիտուտները՝ օրենսդրական գործընթացը, պատգամավորների կարգավիճակը, հստակեցվեցին հարաբերությունները գործադիր իշխանության, կուսակցությունների և մամուլի հետ: Մի շարք երկրներում խորհրդարաններն օժտվեցին օրենսդրական նախաձեռնության, կառավարության օրինագծերում լրացումներ կատարելու և կառավարությանը վերահսկելու իրավունքով, սկսեց գործել պատգամավորների վարձատրության կարգը, հաստատվեց կառավարությանը քննադատելու համար պատգամավորին պատասխանատվության չենթարկելու սկզբունքը: Կուսակցական-քաղաքական ընդդիմությունը ճանաչվեց խորհրդարանական համակարգի անխուսափելի տարրը:

Սակայն XIX դարը չդարձավ պառլամենտարիզմի հաղթանակի փառքն ու պսակը: Ընդհակառակը, Արևմտյան Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում նկատվեց գրեթե լիակատար խզում պատգամավորների և նրանց միջև, ում նրանք

ներկայացնում էին: Խորհրդարանի հեղինակությունը շարունակաբար ընկնում էր, իսկ իշխանության մարմինն ինքնին ասես բանավեճային ակումբ լիներ, քաղաքական որոշումներ կայացնելու անընդունակ: Հանգամանքների բերումով պառլամենտարիզմի տևական ճգնաժամը համընկավ ժողովրդական զանգվածների ակտիվության վերելքի հետ: Ժողովրդական զանգվածները փորձում էին խորհրդականներին ու կառավարություններին թելադրել իրենց կամքը, հայտարարում էին իշխանության գալու իրենց հավակնությունների մասին: Ֆրանսիացի հետազոտող Մ. Գունելի կարծիքով, երբեմն թվում էր, որ կառավարման ներկայացուցչական այդ մոդելը կարող է խորտակվել զանգվածների ճնշման ներքո¹: Ժողովրդական զանգվածների քաղաքական ակտիվությունը ստիպեց քաղաքական գործիչներին փոխզիջման գնալ, որի արդյունքը դարձավ հանրաքվեի ինստիտուտի առաջացումը, ժողովրդական վետոն, պետական կառավարմանը մասնակցության զանգվածների ընդլայնվող իրավունքները:

Ներկայացուցչական մարմինների վերացումից հետո բուրժուական հեղափոխությունները քաղաքական ասպարեզ դուրս բերեցին սոցիալական նոր ուժերի: Հասարակական հարաբերությունների փոխակերպումների շնորհիվ պետական կարգը մեծ մասամբ փոխզիջումային տարբերակ էր հասարակության բոլոր վճռորոշ ոլորտներում ոչ պաշտոնապես, բայց փաստացի գերիշխող բուրժուազիայի և պաշտոնապես կառավարող ազնվականության միջև:

Բացի այդ, տվյալ փուլին բնորոշ էր այն, որ Արևմուտքի երկրներում սկսեցին հայտնվել քաղաքական կուսակցություններ և հաստատվեց ընտրական իրավունքը (սկզբնապես նման իրավունքով օժտված էր միայն բնակչության արական մասը), կյանքի կոչվեց իշխանությունների բաժանման հայեցակարգը, որտեղ խորհրդարանին՝ որպես օրենսդիր և ներկայացուցչական մարմնի՝ կարևոր տեղ էր հատկացվում: Ընդ որում առաջին անգամ եզրակացություն էր արվում առ այն, որ ժողովրդի ներկայացուցչությունը կապ ունի օրենսդրական գործունեության, իսկ

¹ Руденко В.Н. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. - Екатеринбург: УрО РАН, 2003. - С. 89.

օրենքը՝ ընտրողների համաժողովրդական կամաարտահայտության հետ:

Պառլամենտարիզմի կազմավորման հարցում էական դեր է խաղացել հասարակական-քաղաքական և իրավական միտքը: Սակայն պառլամենտարիզմի տեսության և պրակտիկայի միավորումը տեղի ունեցավ միայն XIX-XX դարերի սահմանագծին, ինչը հետագայում հանգեցրեց ժամանակակից պառլամենտարիզմի հասուն ձևերի առաջացմանը:

Պառլամենտարիզմի կազմավորման **չորրորդ փուլն** ընդգրկում է XX դարը, որին բնորոշ է հասարակական-քաղաքական կյանքում պառլամենտարիզմի առաջատար տարրերի զարգացումն ու ներդրումը:

Այս փուլում Արևմուտքի երկրների գերակշիռ մասում պետական իշխանությունը ձևավորվում է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հիման վրա: Ուժեղանում է խորհրդարանների նշանակությունը պետության գործերի կառավարման ոլորտում, քաղաքական կուսակցությունները համատարած դառնում են քաղաքական գործընթացի ակտիվ սուբյեկտներ, ընտրական իրավունքը հետզհետե տարածվում է հասարակության բոլոր շերտերի վրա (բացի այն անձանցից, որոնք օրենքով սահմանված կարգով ճանաչվել են անգործունակ):

Եթե XX դարի առաջին կեսին պառլամենտարիզմը հարկադրված էր ապացուցել, նվաճել իր դիրքը իշխանությունների հիերարխիայում, ապա Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո այն դառնում է համընդհանուր ճանաչման արժանացած ինստիտուտ: Խորհրդարանները սկսում են խաղալ կենտրոնի դերը հասարակական կյանքում, դրանց հասունությունը դառնում է քաղաքական հասարակության հասունության կարևորագույն ցուցանիշը: Խորհրդարանական ինստիտուտները զարգանում, հարստանում էին մեծ փորձով, նրանց փոխգործակցությունը այլ ինստիտուտների, պետական իշխանության թևերի հետ ձեռք է բերում պետականության շարժիչ գործառույթի նշանակություն: Օրենսդիր գործունեությունը առաջնային զարգացում է ապրում, ձևավորման, կատարելագործման

գործընթացներ են սկիզբ առնում շատ երկրներում: Տեղի է ունենում տարբեր երկրների խորհրդարանների սերտ ինտեգրում, հայտնվում են նոր միջխորհրդարանական կառույցներ, որոնք լուծում են անկախ պետությունների միասնական համագոյակցության խնդիրներ:

Պառլամենտարիզմի ժամանակակից ձևը տարբերվում է դասականից և ստեղծվել է փուլ առ փուլ: XX դարում պառլամենտարիզմի ինստիտուտը զարգացման ընթացքում սկսեց նահանջել իր համար սովորական կանոններից, ինչը հետևանք էր ժողովրդական ներկայացուցչության գաղափարը կուսակցության ներկայացուցչության փոխակերպելու: Գործընթացի պատմական նախադրյալ դարձավ անցումը ընտրական ցենզերի համակարգից, արտոնակարգից համընդհանուր ընտրական իրավունքին, իսկ տեսական իմաստավորում՝ պլեբիսցիտար (հանրաքվեական) կուսակցական ժողովրդավարության հայեցակարգը, որի հիմքերը դրել էր 20-րդ դարի մեծ սոցիոլոգ Մաքս Վեբերը:

Ժողովրդի շահերը ներկայացնելու նոր մոտեցման առանցքում, որը տարբերվում էր ուղղակի ժողովրդավարության ձևերի մարմնավորումից, ընկած էր համընդհանուր և ուղղակի ընտրությունների միջոցով պետական կառավարմանը ժողովրդի անմիջական մասնակցության մասին թեզը: Այս կապակցությամբ առաջացավ միջնորդի անհրաժեշտություն՝ ժողովրդական զանգվածների ու իշխանության միջև: Դա նշանակում էր ամբոխահաճո տրամադրությունների աճ և կուսակցությունների ակտիվության աճ քաղաքական կյանքում և օրինաստեղծ գործընթացում:

Խորհրդարանը ոչ միայն մարմին է, այլև բարդ, բազմատարր օրգանիզմ, որն ունի բազմազան կապեր ու հարաբերություններ պետության ու հասարակության մյուս ինստիտուտների հետ: Հենց այդ պատճառով էլ «խորհրդարան» հասկացությունն ունի համակարգաստեղծ նշանակություն պետականության և ժողովրդավարության համատեքստում:

Ավանդաբար խորհրդարանը դիտվում է որպես ժամանակակից պետության էական հատկանիշը, նրա կարևորագույն իշխանական մարմինը: Խորհրդարանը միակ ինստիտուտն է, որը ներկայացնում է

քաղաքական հանրույթը ոչ միայն ընդհանուր առմամբ, այլև իր ամբողջ բազմազանության մեջ: Ժամանակակից զարգացման քաղաքական համակարգերում քաղաքական շահերի միավորումը դառնում է խորհրդարանների առաջնային և յուրահատուկ խնդիրը: Հանրային շահերի պաշտպանությանն ուղղված գործողություններն առավել հաջող են ընթանում կայուն ժողովրդավարական ավանդույթներ ունեցող երկրներում: Առաջին հերթին, դրանք բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի բարձր մակարդակ ունեցող երկրներն են, որոնցում, խորհրդարանների ղեկավարների կարծիքով, օրենսդիր մարմիններում ներկայացվում են բնակչության փաստացի բոլոր սոցիալական, ֆինանսաարդյունաբերական և քաղաքական խմբերի շահերը: Ցածր կենսամակարդակ ունեցող երկրներում լուրջ հիմնախնդիր է սոցիալական ստորին շերտի շահերը ներկայացնելը: Այդ երկրների խորհրդարանների ղեկավարների կեսից ավելին համարում են, որ նշյալ խավերի շահերը չեն իրացվում, թեև հենց նրանք են կազմում բնակչության մեծամասնությունը¹:

Այսպիսով, աշխարհի զարգացած երկրներում պառլամենտարիզմը հանդես է գալիս որպես գերակայության և օրենսդիր իշխանության արտահայտություն հասարակության մեջ: Խորհրդարանի դերն ու նշանակությունը նվազեցնելու, այն գործադիր իշխանությամբ փոխարինելու փորձերը ցույց են տալիս, որ պետության մեջ բավականաչափ զարգացած չէ քաղաքական և իրավական մշակույթը: Նման երկրների քաղաքական կյանքին բնորոշ են կամայականությունը, անօրինականությունը, պաշտոնյաների խիստ կոռումպացվածությունը, քաղաքական իրավիճակի անկայունությունը, բնակչության կենսամակարդակի անկումը: Դրա վառ օրինակն են ետխորհրդային երկրները, այդ թվում՝ Հայաստանը:

Պառլամենտարիզմը հասարակության բավականին բարձր աստիճանի ժողովրդավարությամբ օժտված լինելու, նրանում մարդու բնական հիմնարար իրավունքների և պարտականությունների

¹ Романов Р.М. Парламентаризм: теория, история и современность. - М., 2002. - С. 57.

գերակայության, նրա պաշտպանվածության բարձր մակարդակի, քաղաքացիական հասարակության զարգացվածության նշան է: Դրանում արտահայտվում են պատմական պահի, յուրաքանչյուր կոնկրետ երկրի կամ երկրի խմբի հասարակական և պետության կեցության, ազգային ավանդույթների, ժողովրդի իրավական մշակույթի և քաղաքական կամքի առանձնահատկությունները:

ժամանակակից աշխարհի երկրների քաղաքական համակարգում մենք առանձնացնում ենք պառլամենտարիզմի այնպիսի տարատեսակներ, ինչպիսիք են՝

1) զարգացած սահմանափակ, «իմիտացիոն» պառլամենտարիզմը՝ կախված նրանում գործող պառլամենտարիզմի տարրերի փաստացի իրացման լրիվությունից և ուժից,

2) «ռացիոնալիզացված», «մինիստերիալացված», «տարանջատ» պառլամենտարիզմը՝ կախված խորհրդարանի և պետական իշխանության բարձրագույն այլ մարմինների միջև հարաբերությունների կառուցման կարգից:

Պառլամենտարիզմի առաջին շարքի տարատեսակներում արտահայտված են քաղաքական վարչակարգի առանձնահատկությունները (ամբողջատիրական, ավտորիտար, ժողովրդավարական), իսկ երկրորդ շարքի տարատեսակներում՝ կառավարման ձևի (հանրապետություն, միապետություն) և պետական կարգի (միատարր, դաշնություն, համադաշնություն) առանձնահատկությունները:

Ջարգացած պառլամենտարիզմը կարող է գոյություն ունենալ և արդյունավետ գործառել միայն ժողովրդավարական հասարակության շրջանակներում, որտեղ լիովին իրացված են պառլամենտարիզմի այնպիսի հիմնարար տարրերը, ինչպիսիք են իշխանությունների բաժանման սկզբունքն ու իրավունքի գերակայությունը, պառլամենտարիզմի հաստատուն ավանդույթները, գոյություն ունեն հասուն քաղաքական հասարակություն և քաղաքական կուսակցություններ, որոնք ոչ միայն քաղաքական գործընթացների ակտիվ մասնակիցներ են, այլև

քաղաքական պատասխանատվություն են կրում հասարակության մեջ՝ ընդհանուր գործերի համար:

«Սահմանափակ» պառլամենտարիզմի մոդելը կառուցվում է խորհրդարանի լիազորությունները սահմանափակելու և գործադիր իշխանությանը դրա անուղղակի ենթակայության վրա: Պառլամենտարիզմի այդ մոդելը հատուկ է պառլամենտարիզմի ընթացիկ զարգացման փուլում գտնվող հասարակություններին, որոնցում հիմնականում հռչակված են ժողովրդավարական ազատությունները և պառլամենտարիզմի հիմնարար սկզբունքները, սակայն դրանք կյանքի են կոչվում ոչ լիարժեքորեն և կցկտուր: Պառլամենտարիզմի այդ մոդելը բնորոշ է, օրինակ, Ռուսաստանի, Հայաստանի և ԱՊՀ այլ երկրների համար, որտեղ հիմնականում հայտարարված են ժողովրդավարական ազատությունները և պառլամենտարիզմի հիմնարար սկզբունքները, սակայն դրանց իրացման պրակտիկան ունի թերավարտ և անհետևողական բնույթ:

«Իմիտացիոն» նմանակային պառլամենտարիզմի մոդելը բնորոշ է ծայրահեղ ավտորիտար և դրանից առավել՝ ամբողջատիրական վարչակարգերին, որոնցում կարող է տեղի ունենալ միայն պառլամենտարիզմի իմիտացիա (նմանակում): Այդօրինակ վարչակարգերում տեղի է ունենում իշխանության և քաղաքականության մենաշնորհում, իշխանությունները կարող են կառավարել սեփական հայեցողությամբ ընդունված օրենքների օգնությամբ, նվազագույնի է հասցվում կամ առհասարակ զրոյացվում է ներկայացուցչական ինստիտուտների ու ընդդիմության դերը, խախտվում է կուսակցությունների և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների ինքնավարությունը:

«Ռացիոնալիզացված» պառլամենտարիզմի մոդելն ուղղված է առաջին հերթին նախագահական իշխանության ամրապնդմանը: Նման անհրաժեշտությունը ծագում է որպես գործադիր իշխանության թուլությունը և ամորֆությունը հաղթահարելու միջոց, որոնք կարող են հանգեցնել քաղաքական անկայունության: «Ռացիոնալիզացված» պառլամենտարիզմն իր մեջ համադրում է կիսանախագահական

հանրապետությանը բնորոշ տարրեր: Պառլամենտարիզմի այս մոդելն առաջին անգամ կիրառվել է Ֆրանսիայում՝ քաղաքական ճգնաժամը հաղթահարելու նպատակով, որն առաջացել է օրենսդիր և գործադիր թևերի միջև լիազորությունների հավասարակշռությունը խախտվելու հետևանքով: Ֆրանսիայի V Հանրապետության նոր Սահմանադրությունը, ի վնաս օրենսդիր իշխանության, նախագահին օժտել է բավականին մեծ իրավասություններով: Ֆրանսիայում նախագահի կարգավիճակի յուրահատկությունը «ռացիոնալիզացված» պառլամենտարիզմի շրջանակներում այն է, որ ելնելով իր լիազորություններից, նա ասես մասնակցում է իշխանության թևերից յուրաքանչյուրի գործունեությանը, և, միևնույն ժամանակ, դրանցից ոչ մեկը չի կարելի նույնացնել նախագահի կամ բացառապես նախագահի հետ:

Նախագահը չի կրում քաղաքական, այսինքն՝ խորհրդարանական պատասխանատվություն: Բացի այդ, պետության ղեկավարը Ֆրանսիայում օժտված է պետական իշխանության կազմակերպմանն առնչվող ցանկացած օրինագիծ հանրաքվեի դնելու իրավունքով (Ֆրանսիայի Սահմանադրություն, հոդված 11):

Սակայն, հարկավոր է խոստովանել, որ հանրաքվեն անցկացնելու հնարավորությունն առաջացնում է ձգտում՝ հենց ընտրողներին փոխանցելու բոլոր բարդ հարցերի լուծումները, ինչը ձգձգում է օրենսդրական գործընթացը և անորոշություն մտցնում դրա մեջ: Գործադիր իշխանության ներկայացուցիչների կողմից հանրաքվեների հաճախակի դիմելը թույլ է տալիս որոշումներ ընդունել՝ շրջանցելով խորհրդարանը: Դա նվազեցնում է ներկայացուցչական մարմնի նշանակությունը: Խորհրդարանին շրջանցելով որոշումներ ընդունելու պրակտիկան Ֆրանսիայի V Հանրապետությունում Շառլ դը Գոլի օրոք վկայում է այն մասին, որ հանրաքվեն կարող է ապակայունացնող գործոն դառնալ իշխանությունների բաժանման համակարգում: Տվյալ դեպքում համաժողովրդական քվեարկությունն օգտագործելը առավելություն է տալիս իշխանության գործադիր թևին¹:

¹ Пилипенко А.Н. Парламентский контроль во Франции // Журнал российского права. - М., 2000. - С. 124-135.

«Ռացիոնալիզացված» պառլամենտարիզմը նախատեսում է մի շարք սահմանափակումներ խորհրդարանի կազմակերպման, կարգավիճակի և իրավասության հարցերում: Պառլամենտարիզմի նշյալ մոդելի շրջանակներում կառուցվածքային առումով նախապատվությունը տրվում է երկպալատ խորհրդարանին, քանի որ երկպալատությունը կարող է ապահովել զսպումների համակարգի գործողությունը խորհրդարանի ներսում: Էական սահմանափակումներ կան նաև խորհրդարանի օրենսդրական իրավասության հարցում: Նախ և առաջ՝ հանրապետության նախագահը կառավարության առաջարկով (կամ պալատների համատեղ առաջարկությամբ) կարող է հանրաքվեի դնել ցանկացած օրինագիծ, երկրորդ՝ սահմանադրությամբ սահմանվում են օրենսդիր գործունեության ոլորտները, որոնք բացառապես պետության ղեկավարի իրավասության ներքո են:

«Մինիստերիալ» կամ որ նույնն է «մինիստրական» պառլամենտարիզմի մոդելը բնութագրվում է երկու հիմնարար սկզբունքներով՝ խորհրդարանի՝ որպես գերագույն օրենսդիր մարմնի կարգավիճակով՝ առանց նրա օրենսդրական և վերահսկիչ լիազորությունների սահմանափակման, և խորհրդարանական կառավարմամբ, կառավարության խորհրդարանական պատասխանատվությամբ, որը, որպես կանոն, ստեղծված է խորհրդարանական մեծամասնության հիման վրա: Ընդ որում՝ կառավարությունն օժտված է օրենսդրական նախաձեռնությամբ, ինչպես նաև խորհրդարանն արձակելու վերաբերյալ պետության ղեկավարին միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքով: «Մինիստերիալ» պառլամենտարիզմը մեծ մասամբ հիմնվում է համատեղությամբ կառավարությանն անդամակցելու վրա՝ պահպանելով պատգամավորական մանդատը: Դա թույլ է տալիս ներգրավել կառավարությունում ոչ միայն կառավարող կուսակցությունների առաջնորդներին, այլև խորհրդարանական մեծամասնության հեղինակավոր այլ պատգամավորների և դրանով իսկ վերահսկել խորհրդարանը՝ ստանալով միաժամանակ զանգվածային կուսակցական աջակցություն:

ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՐԱԿԱՆ ԴՍՏԱՐԱՆ ◆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ◆ 4(116)2024

«Տարանջատ» պառլամենտարիզմը հիմնականում բնորոշ է այն հասարակություններին, որտեղ խորհրդարանի և պետության ղեկավարի միջև հարաբերությունները հիմնվում են իշխանությունների խստագույն բաժանման, դրանց զգալի ինքնուրույնության, զսպումների, հակակշիռների և փոխկախվածության համակարգի վրա: Նման պառլամենտարիզմի պայմաններում պետական իշխանության օրենսդիր (ներկայացուցչական) մարմինը կարող է սահմանափակել պետության ղեկավարի գործողությունները օգնությամբ, իսկ նախագահն օժտված է խորհրդարանի որոշումների նկատմամբ հետաձգող վետոյի իրավունքով:

Չնայած ժամանակակից պառլամենտարիզմի մի քանի մոդելներին, այնուամենայնիվ ստիպված ենք փաստել, որ «մաքուր», այսինքն՝ մյուսներից լիովին տարբերվող մոդելներ պետական պրակտիկայում չեն եղել, քանի որ յուրաքանչյուրում, ի շարս իր սեփական տիպային հատկանիշների, միշտ առկա են ուրիշների հատկանիշներ:

Մեր այս պնդումը համընկնում է Վ.Ե. Չիրկինի տեսակետի հետ, որը նշում է, որ ժամանակակից աշխարհում ավելի ու ավելի հստակորեն է դրսևորվում պետական կառավարման համահավաք, խառը, անցումային ձևեր ստեղծելու միտումը: Նախագահական, խորհրդարանական հանրապետության, դաշնության, ինքնավարության, պետական վարչակարգերի նախկին դասական ձևերը աստիճանաբար վերանում են, դրանց փոխարինում են կիսանախագահական, կիսախորհրդարանական հանրապետությունները, տարածաշրջանային պետությունները, որոնցում զուգորդվում են միատարրության, դաշնության, ինքնավարության հատկանիշները: Առաջանում են պետական իշխանության իրականացման նոր մեթոդներ, պետական վարչակարգերի այլ ձևեր, որոնք միավորում են ավտորիտարիզմի և ժողովրդավարության որոշ տարրեր¹:

Մշակելով իշխանության տեսությունը՝ որոշ քաղաքագետներ և փոլիտոփաներ վերանայում են ժողովրդավարության ավանդական

¹ Чиркин В.Е. Государственное и муниципальное управление. - М., 2004. - С. 65.

սկզբունքները: Այդ առումով իշխանությունների բաժանման տեսությանը փոխարինելու է գալիս «միասնական իշխանության» հայեցակարգը, խորհրդարանի առաջնայնության սկզբունքը փոխարինվում է գործադիր իշխանության մարմիններում հիմնական առաջնահերթությունները կենտրոնացնելու անհրաժեշտության հիմնավորմամբ, ժողովրդական ներկայացուցչության տեսությունը հայտարարվում է հնացած և արդի պայմաններում ոչ կիրառելի:

Իսկապես, արդի դարաշրջանում օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների հարաբերակցությունը պետության մեջ փոփոխվել է: Գործադիր իշխանությունն իր ձեռքում է կենտրոնացրել թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին քաղաքականության իրականացման բոլոր առավել կարևոր լիազորությունները: Միտումը դրսևորվում է վարչապետի (կամ նախագահի, եթե նա գլխավորում է կառավարությունը) լիազորությունների աճով, որը հնարավորություն է ստանում ինքնուրույն ընդունելու կարևորագույն քաղաքական որոշումներ:

Իշխանությունների բաժանմանը նվիրված աշխատությունների մեծ մասում հիշատակված է խորհրդարանի՝ որպես սոցիալական շերտերի կամ ազգի ներկայացուցչական մարմնի՝ պետական իշխանության այլ թևերի հետ փոխգործակցության խնդրի մասին, իսկ իշխանությունների բաժանումը, ինչպես գիտենք, կոչված է արդարացնելու «խորհրդարանի առաջնայնության» կամ «իշխանությունների հավասարակշռության» տեսությունից հրաժարվելը, ապացուցելու պետական կառավարման հիմնական լծակները գործադիր իշխանության ձեռքը հանձնելու նպատակահարմարությունն ու անհրաժեշտությունը:

Պառլամենտարիզմը հնարավոր է իշխանությունների բաժանման սկզբունքը հարգելու դեպքում, երբ իրականացվում է հստակ սահմանազատում օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների գործառույթների միջև: Այս առումով, սահմանելով պառլամենտարիզմի մասնակցության աստիճանը, դերն ու տեղը հասարակության կառավարման համակարգի կազմակերպման մեջ, որպես պառլամեն-

տարիզմի գաղափարների իրացման արդյունք գործնականում կարելի է առանձնացնել հետևյալ պայմանների ստեղծումը.

1) **ներկայացուցչական կառավարում,**

2) **խորհրդարանական կառավարում,** որը ներառում է խորհրդարանում ուժերի հարաբերակցության հիման վրա կառավարության ձևավորումը և նրա առջև կառավարության պատասխանատվությունը,

3) **կաբինետի կառավարում,** այսինքն՝ գործադիր իշխանությունը պետության ղեկավարից կառավարությանն է փոխանցում այդ թվում և վետոյի իրավունքն ու խորհրդարանը վաղաժամկետ արձակելու իրավունքը:

Վերոնշյալի հիման վրա կարելի է դասակարգել պառլամենտարիզմի հետևյալ մոդելները.

1) **թերի պառլամենտարիզմ,** որի պայմաններում ներդրվում է կառավարության ձևավորման խորհրդարանական սկզբունքը, սակայն բացակայում է կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առջև,

2) **խորհրդարանական կառավարում,** որը ենթադրում է խորհրդարանի գերակայության և պառլամենտարիզմի հիմնական սկզբունքների առկայություն խորհրդարանում ուժերի հարաբերակցության հիման վրա, կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առջև, գործադիր իշխանությունը պետության ղեկավարից կառավարությանը փոխանցում,

3) **մոնիստական պառլամենտարիզմ,** որը հիմնված է պառլամենտարիզմի միևնույն սկզբունքների վրա, բայց որին բնորոշ է իշխանության միակ աղբյուրը՝ խորհրդարանը: Դրա օրոք պետության ղեկավարը նույնիսկ ձևականորեն հանդես չի գալիս որպես իշխանության աղբյուր և չի տիրապետում ոչ մի քաղաքական իշխանության,

4) **դուալիստական պառլամենտարիզմ,** որը հենվում է օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների հավասարակշռության վրա:

Այսպիսով, հարաբերականորեն «մաքուր» պառլամենտարիզմ կարելի է համարել խորհրդարանական կառավարումն ու մոնիստական

պառլամենտարիզմը, որոնք հիմնվում են խորհրդարանի գերակայության վրա: Պետք է նշել, որ ժամանակակից պետական համակարգերի զարգացման հիմնական միտումը խորհրդարանի քաղաքական դերի նվազումն է և գործադիր իշխանության ուժեղացումը:

Քննարկելով այն հարցը, թե պառլամենտարիզմը գոյություն ունի կամ բացակայում է այս կամ այն երկրի քաղաքական համակարգում, առաջնահերթը ճշտելն է՝ ունի արդյոք խորհրդարանը բարձրագույն ներկայացուցչական և օրենսդիր մարմնի կարգավիճակ և լիազորություններ: Խորհրդարանական համակարգի դեպքում, որի դասական օրինակը ցայսօր **մնում է Մեծ Բրիտանիան**, պառլամենտարիզմը որպես երկույթ ներկայացված է առավելագույնս լիարժեք: Սակայն, եթե նկատի ունենանք, որ պառլամենտարիզմի կարևորագույն բնութագիրը կառավարության պատասխանատվության սկզբունքն է խորհրդարանի առջև, ապա կիսանախագահական հանրապետության պայմաններում ևս, օրինակ, ժամանակակից **Ֆրանսիայում**, պառլամենտարիզմը պահպանվում է բավականաչափ մեծ ծավալներով:

Ավելի բարդ խնդիր է այն, թե ինչպես է խորհրդարանը հարաբերակցվում կառավարման համակարգի հետ նախագահական տիպի հանրապետությունում: Այստեղ առանցքային դեր է խաղում այն, թե ինչպիսին է նախագահական հանրապետությունը՝ ժողովրդավարական կամ ոչ ժողովրդավարական՝ քաղաքական վարչակարգի նմանությամբ: Եթե նախագահական հանրապետությունը ենթադրում է իշխանությունների հետևողական և սահմանադրորեն ամրագրված բաժանում, որտեղ խորհրդարանը բարձրագույն օրենսդիր և ներկայացուցչական մարմինն է, ապա հիմքեր կան պնդելու, որ նախագահական հանրապետության պայմաններում ևս պահպանվում են պառլամենտարիզմի առաջատար տարրերը:

Մեծ Բրիտանիայում, որն իրավամբ համարվում է պառլամենտարիզմի հայրենիքը, խորհրդարանը կազմված է երկու պալատներից՝ Համայնքների պալատ և Լորդերի պալատ: Համայնքների պալատը

պետական իշխանության միակ ընտրովի կենտրոնական մարմինն է: Լորդերի պալատը ձևավորվում է ոչ ընտրական հենքով: Դրա անդամ լինելը պայմանավորված է ազնվականության տիտղոս ունենալով, ինչը հիմք է պալատի անդամ դառնալու համար: **Մեծ Բրիտանիայում չկա Սահմանադրություն՝ որպես հիմնական օրենք**, սակայն գոյություն ունեն մի շարք հիմնարար օրենքներ, որոնք սահմանում են իշխանության թևերի իրավասություններն ու կարգավորում փոխհարաբերությունները: Անգլիական խորհրդարանի իրավասությունն անսահմանափակ է:

Անգլիական խորհրդարանի գերակայությունը իշխանությունների համակարգում ենթադրում է. **1)** օրենքի գերակայություն՝ ոչ ոք, բացի խորհրդարանից, չի կարող օժտված լինել օրենքներ ստեղծելու իրավունքով, իսկ օրենքներն իրենց իրավաբանական ուժով ավելի բարձր են, քան իշխանության մարմինների ցանկացած նորմատիվ իրավական ակտ, **2)** պետական բյուջեն հաստատելու և հարկեր սահմանելու իրավունք, **3)** խորհրդարանի առջև կառավարության կոլեկտիվ պատասխանատվություն, **4)** դատավորներին հաստատելու իրավունք, **5)** համանման մրցակից իշխանությունների բացակայություն¹: Միանգամայն ակներև է, որ Մեծ Բրիտանիայում խորհրդարանը գերիշխող դիրքեր է զբաղեցնում գործադիր իշխանության նկատմամբ: Այստեղ հստակ և հետևողականորեն է իրագործվում գործադիր իշխանության որոշակի կախվածությունը օրենսդիր իշխանությունից: Այնուամենայնիվ, հարկ է ընդունել և այն, որ նույնիսկ այդ պայմաններում պահպանվում է կառավարական մարմինների նշանակալի դերը պետական գործառույթների իրականացման գործում:

Ինչ վերաբերում է կառավարության ձևավորմանը, ապա համայնքների պալատը անմիջականորեն մասնակցում է դրան: Կառավարությունը ձևավորվում է խորհրդարանի անդամների կազմից, պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի՝ Համայնքների պալատի առջև և անվտանգության քվե ստանալու դեպքում պարտավոր է հրաժարական տալ, և վարչապետն էլ իր հերթին միապետի

¹ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. - М., 1999. - С. 407.

համաձայնությամբ ունի խորհրդարանը վաղաժամկետ արձակելու և նոր ընտրություններ հայտարարելու իրավունք: Այսպիսով, անվստահության քվեն և խորհրդարանը վաղաժամկետ արձակելու իրավունքը երկու գլխավոր հատկանիշներն են, որոնք հավասարակշռում են գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների դերն ու նշանակությունը:

Նախագահական հանրապետությունում իշխանությունների բաժանման սկզբունքն արտահայտվում է իշխանության երեք թևերից յուրաքանչյուրի իրավաբանական հավասարությամբ և միմյանցից անկախությամբ: Սակայն իշխանության երեք թևերից յուրաքանչյուրի ինքնուրույնությունն ու անկախությունը չի նշանակում նրանց լիակատար առանձնացում: Գործնականում դա կարող է հանգեցնել անհամաձայնության և հակամարտության: Արդյունավետ իշխանություն հնարավոր է միայն նրա տարբեր թևերի համագործակցության դեպքում: Ուստի, նախագահական հանրապետությունում պարտադիր ստեղծվում է փոխհամագործակցության, զսպումների ու հակակշիռների մեխանիզմ, ինչը կոչված է ապահովելու իշխանության բոլոր թևերի ինքնուրույնությունն ու համագործակցությունը:

Ներկայումս ԱՄՆ-ում խոսք չի կարող լինել իշխանությունների բացարձակ բաժանման կամ դրանց իրավասությունները հստակորեն բաժանելու մասին: Կոնգրեսը կորցրել է օրինաստեղծման բացառիկ իրավունքը: Նախագահն ու բազմաթիվ գերատեսչություններ օժտված են նորմատիվ ակտեր ընդունելու իրավունքով: Այն բխում է կամ նախագահին տրված լիազորություններից, կամ պատվիրակվում է հենց Կոնգրեսի կողմից¹:

ԱՄՆ-ում բացակայում է խորհրդարանական պետությունների գլխավոր հատկանիշներից մեկը՝ կառավարության խորհրդարանական պատասխանատվության ինստիտուտը: Այստեղ պալատներից ոչ մեկը չի կարող պարտադրել նախագահին կամ կաբինետին հրաժարական տալ նրանց քաղաքական կուրսին հավանություն չտալու ճանապարհով: Սակայն կառավարության պատասխանատու չլինելը

¹ Лафитский В.И. Конгресс США // Парламенты мира. - М., 1991. - С. 299.

բնավ հավասարազոր չէ անպատասխանատվությանը: Ամերիկյան խորհրդարանի պալատները իրավասու են քննարկելու և լուծելու նախագահի և այլ պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության հարցը՝ նրանց կողմից այնպիսի արարքներ թույլ տալու դեպքում, որոնք որակվում են որպես ծանր իրավախախտումներ կամ ոտնձգություն սահմանադրության նկատմամբ:

Նախագահական հանրապետության յուրահատկությունն այն է, որ օրենսդիր իշխանությունն ինքն է առաջարկում և ընդունում օրենքները: Խորհրդարանական հանրապետություններում օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքը սովորաբար կառավարության մենաշնորհն է: Նախագահական հանրապետությունում գործադիր իշխանությունը օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքով օժտված չէ (բացառությամբ բյուջեի): Այն նախապատրաստում է առավել կարևոր և էական օրինագծերը: Սակայն իրավաբանորեն գործադիր իշխանությունը զրկված է օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքից և պետք է որոնի տարբեր ուղիներ՝ օրինագծերը պալատների քննությանը ներկայացնելու համար: Կառավարության օրինագիծը կարող է փոփոխվել և լրացումների ենթարկվել խորհրդարանականների կողմից առանց կառավարության նախաձեռնության¹:

Չի կարելի չնշել և այն հանգամանքը, որ ինչպես նշում է ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Խուան Լինցը՝ նախագահական համակարգերը հղի են քաղաքական մշակույթի ներսում հարուցված լուրջ պառակտումներով, նախագահի և կոնգրեսի միջև սուր կոնֆլիկտներով, դրանց հաղթահարման բավականին արդյունավետ ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների բացակայությամբ²: Այս առումով ԱՄՆ նախագահ Թրամփի օրինակը շատ ուսանելի է:

Արտաքուստ թվում է, թե խորհրդարանական համակարգերն ավելի կայուն են հարմարեցված ճգնաժամային իրավիճակներին, սակայն այս պնդումը հազիվ թե կարելի է համարել բացարձակ ճշմարտություն:

¹ Նոյն տեղում, էջ 296-297:

² **Линц Х.** Опасность президентства // Полис, 2001, № 5. - С. 54-55.

Մեր կարծիքով, խորհրդարանական հանրապետություններին ևս ոչ պակաս ներհատուկ են անկայունությունը և իշխանության տարբեր ճյուղերի միջև կոնֆլիկտները, հաճախադեպ կառավարական ճգնաժամերը:

Ի տարբերություն Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի, որոնցում համապատասխանաբար տիրապետում են խորհրդարանական միապետությունն ու նախագահական կառավարման ձևը, քաղաքական իշխանության ֆրանսիական համակարգը կարելի է դասել այսպես կոչված խառը կառավարման ձևին:

Կառավարման նման մոդելի ամբողջ մեխանիզմը նպատակաուղղված է առաջին հերթին այն բանին, որ առավել արդյունավետ դարձնի պետական ապարատի աշխատանքը, ինչին նպաստում է օրենսդիր և գործադիր իշխանության համագործակցությունը:

Խառը կառավարման մոդելի կողմնակիցների կարծիքով՝ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը մաքուր տեսքով գործնականում հանդիպում է շատ հազվադեպ: Ավելի հաճախ առկա է իշխանությունների խառը համակարգը: Այդ դեպքում առաջանում է անհրաժեշտ հավասարակշռությունը խախտելու վտանգը, ինչը հանգեցնում է կամ խորհրդարանի գերակայությանը, որը ծնում է անկայունություն և ճգնաժամային երևույթներ, կամ գործադիր իշխանության գերիշխանությանը, որը հղի է միահեծան կառավարմամբ կամ դիկտատուրայով: Այդպիսի վտանգը թրթափելու և օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների հավասարակշռությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է նախագահ-դատավորի ինստիտուտ:

Խառը տիպի կառավարման ձև ունեցող երկրներում հակակշիռների համակարգը ևս յուրօրինակ է: Գործադիր իշխանությունը դրանցում երկակի բնույթի է: Այն կիսված է հանրապետության նախագահի և կառավարության միջև: Այն դեպքում, երբ նախագահն ու վարչապետը ներկայացնում են քաղաքական տարբեր ճամբարներ, այդ հակակշիռը ձեռք է բերում իրական և նշանակալի բնույթ: Նույնը կարելի է ասել նաև խորհրդարանի երկպալատ կառուցվածքի մասին: Օրենսդրական ակտն

ընդունվում է, երբ արժանանում է հավասարապես երկու պալատների հավանությանը: Իսկ եթե նրանք համաձայնության չեն հասնում, օրենքի նախագիծը մերժվում է:

Ֆրանսիական խառը կառավարման ձևի դեպքում նախագահն ստանում է զգալիորեն ավելի կարևոր դեր, քան խորհրդարանական մոդելի դեպքում: Նման համակարգերում պետության նախագահն ընտրվում է ուղղակի ընտրություններով: Նա էապես ազդում է կառավարման ձևավորման և առանցքային պաշտոններում նշանակումների վրա: Սակայն կառավարությունը ոչ միայն կախված է նախագահից, այլև պատասխանատու է խորհրդարանի առջև և կարող է փոխվել վերջինիս կողմից:

Սահմանադրական կարգավորումից զատ՝ կարևոր դեր են խաղում կուսակցական համակարգի կառուցվածքը և խորհրդարանական մեծամասնության փաստացի վերաբերմունքը: Ֆրանսիայի նախագահը միայն այն դեպքում կարող է ամուր պահել իր դիրքերը, երբ ունի խորհրդարանական մեծամասնություն: Հակառակ դեպքում, երբ նախագահը ներկայացվում է Ազգային ժողովի մեծամասնություն չունեցող ուժի կողմից, իշխանություն կրողը փաստացի դառնում է վարչապետը¹:

Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի նախկին նախագահ Է. Ֆորի կարծիքով՝ «ժամանակակից ֆրանսիական խորհրդարանը չունի այն դերը, որ խաղում էր նախկինում, այն նահանջում է երկրորդ պլան, այն դեպքում, երբ գործադիր իշխանությունը հետզհետե ավելի է ուժեղանում: Այստեղ առկա է նահանջ ժողովրդավարությունից: Խորհրդարանը փոխում է ոչ ավելի, քան կառավարության առաջարկածի մեկ տոկոսը, ուստի ֆրանսիացիները հումորով այն անվանում են գրանցող պալատ»²:

Սակայն հարցերը, որոնք վերաբերում են Ֆրանսիայի կյանքի հիմնարար հիմքերին, նախկինի պես գտնվում են խորհրդարանի իրավասության ներքո: Եվ չնայած սահմանափակ իրավասությանը՝

¹ Хубнер Е. Парламентаризм и правительственная система // Полис, 1992. - С. 43.

² Интервью Эдгара Форга газете “Известия”, 17.06.1988.

Ֆրանսիական խորհրդարանն օժտված է անկախությամբ՝ մյուս իշխանությունների հետ փոխհարաբերություններում:

Պառլամենտարիզմի համաշխարհային պրակտիկայում գոյություն ունի խորհրդարանի կառուցվածքի երկու տարատեսակ՝ **միապալատ և երկպալատ**: Ընդ որում, բազմամյա փորձը ցույց է տալիս, որ երկպալատ համակարգի վրա հիմնված խորհրդարան կառուցելուն հակված են դաշնային տարածքային հիմնակառուցվածք ունեցող պետությունները: Միապալատ խորհրդարաններ, ինչպես նաև երկպալատ խորհրդարանների ստորին պալատներ ձևավորելու գործընթացը տեղի է ունենում ընտրությունների միջոցով, ինչը ապահովում է ժողովրդի անուղղակի ներկայացուցչություն:

Սկսած 1970 թվականներից երկպալատ խորհրդարաններ ձևավորելը դառնում է համաշխարհային միտում: Եթե 1970-ականներին երկպալատ խորհրդարանները գործում էին աշխարհի 45 երկրներում, ապա ներկայումս նման երկրների թիվը հասել է 67-ի, և 12 երկիր ևս ձեռնամուխ է եղել երկրորդ պալատ ստեղծելուն: Այդ միտումը պայմանավորված է առաջին հերթին այն բանով, որ երկպալատությունը հնարավորություն է տալիս հաշվի առնելու ժամանակակից հասարակության տարածաշրջանային և ազգային բազմազանությունը, լրացուցիչ երաշխիքներ է տալիս կայունությունն ապահովելու համար, նաև հաշվի առնելու «ինստիտուցիոնալ փաստարկները՝ կապված օրինագծերը լրացուցիչ կերպով գնահատող մարմին ստեղծելու հետ»¹:

Պետական կառուցվածքի և քաղաքական կառավարման օպտիմալ ձևերի փնտրտուքը շարունակվել է հազարամյակներ: Ընդ որում՝ չի կարելի չհամաձայնել ֆրանսիացի սոցիոլոգ Ռ. Արոնի կարծիքին, որ. «Ողջամիտ չէ այն պնդումը, թե մի վարչակարգը լավ է, մյուսը՝ վատը, մեկը մարմնավորում է բարին, մյուսը՝ չարը: Երկուսն էլ կատարյալ չեն, թեև յուրաքանչյուրը յուրովի»²: Այս պնդումը վերաբերում է ն միապետական, ն նախագահական, ն խորհրդարանական, ն սոցիալիստական կառավարման մոդելներին:

¹ Кокули Дж. Двухпалатность и разделение властей в современных государствах // Полис, 1997. - С. 150.

² Арон Р. Демократия и тоталитаризм. - М., 1996. - С. 67.

Յուրաքանչյուր մոդել անկատար է յուրովի, թեև ներուժի առումով յուրաքանչյուրն օժտված է կառուցողական ուժով: Ամեն ինչ կախված է կոնկրետ պատմական պայմաններից, ինքնիշխան ժողովրդի և իշխանության ընդհանրական քաղաքական կամքից, իշխող ընտրանու արհեստավարությունից, բարոյական և քաղաքական նախապատվություններից: Նախագահական հանրապետության ընդերքում պարփակված առավել էական թերությունը ժողովրդավարական ազատությունները սահմանափակելու միտումն է և ավտորիտարիզմի վերածննդի իրական վտանգը¹:

Ժողովրդավարական պետություններում գործադիր իշխանության գործունեության ընդհանուր սկզբունքն այն է, որ ցանկացած կառավարություն պետք է վայելի խորհրդարանի վստահությունը և վերահսկվի նրա կողմից:

Խորհրդարանական վերահսկողության առանձնահատկությունն առաջ է բերում պատասխանատվության հիմնախնդիրը, որը ձևական առումով պառլամենտարիզմի հիմքն է: Խորհրդարանի առջև կառավարության պատասխանատվության խնդիրն ունի բազմաթիվ եզրեր, և ինչպես ցույց է տալիս խորհրդարանի գործունեությունը, այն սերտորեն կապված է խորհրդարանն արձակելու ընթացակարգի հետ:

Ըստ այդմ՝ մեզ առաջին հերթին հետաքրքրում է երեք հիմնական հարց. 1) խորհրդարանական պատասխանատվության նշանակությունը, 2) խորհրդարանական պատասխանատվության ձևերը, 3) պատասխանատու կառավարությունը և խորհրդարանի արձակումը:

Խորհրդարանական պատասխանատվություն ասելով նկատի է առնվում, նախ և առաջ, քաղաքական պատասխանատվությունը: Խորհրդարանի առջև կառավարության պատասխանատվության սկզբունքը բխում է ժողովրդական ինքնիշխանությունն արտահայտելու ներկայացուցչական իրավունքը ճանաչելուց: Որքանով օրենսդիր իշխանությունը պետության բարձրագույն իշխանությունն է, այդքանով կառավարությունը կարող է կատարել իր պարտականություններն

¹ Նույն տեղում:

այնքան ժամանակ, քանի դեռ վայելում է ժողովրդի քվեով ընտրված մարմնի վստահությունը: Սրանից բխում է խորհրդարանի իրավունքը՝ վերահսկելու կառավարության գործունեությունը:

Գործնականում, արդի դարաշրջանում խորհրդարանն իսկապես վերահսկողություն չի իրականացնում գործադիր իշխանության նկատմամբ: Այսպես, օրինակ Անգլիայում «Համայնքների պալատը չի վերահսկում ո՛չ կաբինետը, ո՛չ պետական ապարատը, ո՛չ էլ զինված ուժերը: Այն գլխավորապես հանդես է գալիս որպես լայն ներկայացուցչական ժողով (ֆորում) կառավարությանը քննադատելու, չարաշահումները դատապարտելու, ինչպես նաև տեղեկատվություն ստանալու համար»¹:

Կառավարության նկատմամբ խորհրդարանական վերահսկողության միջոցների շարքին են դասվում հետևյալ մեթոդները. կառավարությանը վստահության հայտնելու հարց առաջադրելը կամ նրան քննադատելը, հարցապնդում անելը, պատգամավորների հարցումները, կառավարության անդամներին դիմելը: Բացի այդ, կառավարության գործունեությունը վերահսկելու նպատակով կարելի է օգտագործել օրինագծերը քննարկելու համար հատկացված ժամանակը և այլն:

Խորհրդարանական պետություններում կառավարությունը պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև և պարտավոր է հրաժարական տալ վերջինիս կողմից անվստահության քվե ստանալիս կամ եթե օգտագործել է խորհրդարանն արձակելու իրավունքը՝ նոր ընտրություններում պարտվելու դեպքում: Այդ սկզբունքը գործում է Ֆրանսիայում: Գերմանիայում խորհրդարանը կարող է հասնել գործող կառավարության հրաժարականին միայն նոր կանցլերի ընտրությամբ, ինչը էականորեն սահմանափակում է կառավարության պատասխանատվությունը օրենսդիր մարմնի առջև:

Գործադիր իշխանությունից բացի, խորհրդարանական վերահսկողության օբյեկտ են պետության ղեկավարը, դատական իշխանությունը, տեղական ինքնակառավարումը, ինչպես նաև պետական և մասնավոր ձեռնարկությունների գործունեությունը:

¹ Харвей Дж., Худ. К. Британское государство. - М., 1961. - С. 71.

Վերահսկողական գործողությունների իրականացման ծավալը նույնը չէ, երբեմն այն կախված է կառավարման ձևից և պետական կառուցվածքից: Կառավարման ձևերով և պետական վարչակարգով պայմանավորված՝ հաճախ խորհրդարանն ինքը ևս գործնականում գտնվում է կառավարության վերահսկողության ներքո կամ, համեմայն դեպս, ենթարկվում է նրա բավականին ուժեղ ազդեցությանը:

Մի շարք երկրներում հաստատվում է **գաղտնի վերահսկողություն** խորհրդարանի օրենսդրական գործունեության նկատմամբ: Դրան զուգընթաց՝ ժամանակակից առաջատար բոլոր երկրներում, բացի Մեծ Բրիտանիայից, խորհրդարանի օրենսդրական գործունեության նկատմամբ վերահսկողությունն ընդունում է օրինականացված ձևեր, այսպես կոչված, սահմանադրական հսկողության տեսքով: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում դա Գերագույն դատարանի կողմից սահմանադրության մեկնաբանումն է, Գերմանիայում՝ Դաշնային Սահմանադրական դատարանի վերսահմանադրական որոշումները:

Այսպիսով, ժամանակակից պետությունների համար կառավարության խորհրդարանական պատասխանատվության սկզբունքի թուլացումը և գործադիր իշխանության ամրապնդումն ընդհանուր միտում է: Այն պայմանավորված է հասարակական կյանքի բարդացմամբ, պառլամենտարիզմի չափից շատ ներխուժումը գործադիր իշխանության գործունեության ոլորտ կանխելու անհրաժեշտությամբ¹:

Մեր կարծիքով՝ ժամանակակից պառլամենտարիզմի հեղինակությունը թուլացնող և իշխանության գործադիր թևի ազդեցությունն ուժեղացնող գործոնները հանգում են հետևյալին.

1. Շնորհիվ իր գործունեության առանձնահատկության՝ գործադիր իշխանության ուղղահայացը տիրապետում է կադրերի, ինչպես նաև ֆիզիկական և նյութական միջոցների, ինչը թույլ է տալիս օպերատիվորեն ազդել իրավիճակի վրա: Ուստի, հասարակության մեջ թվացյալ մտայնություն է տարածվում, որ ոչ թե օրենքներ ընդունող

¹ Тимошенко И.Г. Парламентский контроль в Великобритании // Журнал российского права. - М., 2000. - С. 130-137.

խորհրդարանականներից, որոնց գործողությունների իրական արդյունքները երևում են ոչ այնքան արագ, այլ հենց կառավարությունից է կախված գործերի իրական վիճակը: Հետևաբար, հաճախ հաջողությունները վերագրվում են գործադիր իշխանությանը, այլ ոչ թե օրենսդիր մարմնին:

2. Կառավարությանը միշտ էլ բաժին է հասնում ավելի մեծ չափի պատասխանատվություն կատարած աշխատանքի համար, քան խորհրդարանականներին, որոնք ոչ ամբողջովին են պատասխան տալիս նույնիսկ ակնհայտորեն թույլ օրենքներ ընդունելու համար: Պատահական չէ, որ օրենսդիրներն ավելի հաճախ հանդես են գալիս մեղադրողների, այլ ոչ թե մեղադրյալների դերում, քանի որ քննադատելը միշտ էլ ավելի հեշտ է, քան սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը գործնականում իրականացնելը: Ուստի, բնակչությունը կասկածամտորեն է վերաբերվում ժողովրդի ընտրյալներին, որոնք, նրանց կարծիքով, ավելի շատ դժվարություններ են ստեղծում կառավարության աշխատանքում:

3. Որոշ ԶԼՄ-ներ անմիջականորեն կախված են գործադիր իշխանությունից, հետևաբար, նրանք հաճախ ներկայացնում են կառավարության աշխատանքը ավելի բարենպաստ լույսի ներքո, քան խորհրդարանականների աշխատանքը:

4. Զանգվածային գիտակցության մեջ միշտ ուժեղ են էտատիզմի ավանդույթները, որի էությունն այն է, որ ժողովուրդն ավելի հաճախ ապավինում է ուժեղ անհատին (նախագահին, վարչապետին), որն ի զորու է խիստ կարգուկանոն հաստատել, քան ներկայացուցչական մարմնին, որի պատերի ներսում ծավալվում են անթիվ-անհամար քննարկումներ: Առավել ևս, որ ընտրողները պատրանքներ ունեն խորհրդարանականների «շքեղ» կյանքի վերաբերյալ, որոնք ապրում են հարկատուների միջոցների հաշվին:

5. Կայուն քաղաքական համակարգով տնտեսապես զարգացած պետություններում քաղաքական հասարակությունը պատշաճ հետաքրքրություն չի ցուցաբերում քաղաքականության նկատմամբ: Առաջին պլան է մղվում անձնական հաջողության ձգտումը, իսկ քաղաքականության նկատմամբ հետաքրքրությունը մղվում է

հետին պլան և դրսևորվում է համեմատաբար բարձր արսենտիզմով (ընտրություններից խուսանավելու միտումով): Առանձին մարդու կյանքի անհատականացման համապատկերում քաղաքացիները կորցնում են հետաքրքրությունը խորհրդարանականների գործունեության նկատմամբ, իսկ նախագահի հաղթանակն ընտրություններում, որը մարմնավորում է ամբողջ ազգին, բարձր նպատակին հասնելու հրաշալի օրինակ է: Ուստի պատահական չէ, որ հասարակական կարծիքը, հատկապես պատմական շրջադարձային փուլերում, ավելի հաճախ հակվում է դեպի նախագահը, այլ ոչ թե դեպի օրենսդիր մարմինը¹:

Բայցևայնպես, պետությունների քաղաքական պրակտիկան վերջին տասնամյակներում հանգեցնում է այն եզրակացությանը, որ խորհրդարանը բնավ չի սպառել իր հնարավորությունները: Քաղաքական համակարգի զարգացման ետպատերազմյան փորձը զարգացած երկրներում վկայում է, որ խորհրդարանը կարող է լինել պետական կարգի կայունացնող գործոն, մասնավորապես, այն՝

1. իշխանությունների մյուս մարմինների հետ մեկտեղ իրականացնում է պետության բոլոր հիմնական գործառույթները՝ հաղորդելով այդ գործընթացին ամբողջ բնակչության կամահայտնության բնույթ,

2. լեգալացնում է իշխանությունը՝ ժողովրդի ներկայացուցչական կառավարման ձև հաղորդելով նրան,

3. նպաստում է փոխզիջումներ ձեռք բերելուն տարբեր քաղաքական կուսակցությունների միջև, մասնավորապես՝ համաձայնության հասնելուն պահպանողական և սոցիալ-բարեփոխական կուսակցությունների միջև,

4. ընդունում է օրենքներ, ձևավորում իրավական կառուցակարգի կարևորագույն մասը:

Այսպիսով, չնայած ժամանակակից պառլամենտարիզմի զարգացման հակասական բնույթին՝ աշխարհի երկրների գերակշիռ մասում խորհրդարանները դարձել են պետական իշխանության անքակտելի մասը: Նրանք իրականացնում են գլխավոր իշխանական գործառույթը՝ հասարակության, պետության օրենսդրական հիմքը ստեղծելով:

¹ Шабо Ж.Л. Государственная власть: конституционные пределы и порядок осуществления // Полис, 1993. - С. 33.

Օրենքները դառնում են իրավունքի հիմնական աղբյուրը աշխարհի երկրների մեծ մասում: Դա թույլ է տալիս բնութագրել խորհրդարանները որպես միջազգային օրինաչափ երևույթ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Фон Алеман У.** Парламентаризм // Политология. Вып. 3. - М., 1993.
2. **Шмидт К.** Политическая теология. - М., 2000.
3. **Амеллер М.** Парламенты. - М., 1967.
4. **Романов П.М.** Истоки парламентаризма. - М., 1988.
5. **Ковлер А.И.** Очерки по истории парламентаризма // Парламенты мира. - М., 1991.
6. **Руденко В.Н.** Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. - Екатеринбург: УрО РАН, 2003.
7. **Романов РМ.** Парламентаризм: теория, история и современность. - М., 2002.
8. **Пилипенко А.Н.** Парламентский контроль во Франции // Журнал российского права. - М., 2000.
9. **Чиркин В.Е.** Государственное и муниципальное управление. - М., 2004.
10. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. - М., 1999.
11. **Лафитский В.И.** Конгресс США // Парламенты мира. - М., 1991.
12. **Линц Х.** Опасность президентства. Полис, 2001, № 5.
13. **Хубнер Е.** Парламентаризм и правительственная система // Полис, 1992.
14. Интервью Эдгара Форга газете "Известия", 17.06.1988.
15. **Кокули Дж.** Двухпалатность и разделение властей в современных государствах // Полис, 1997.
16. **Арон Р.** Демократия и тоталитаризм. - М., 1996.
17. **Харвей Дж., Худ. К.** Британское государство. - М., 1961.
18. **Тимошенко И.Г.** Парламентский контроль в Великобритании // Журнал российского права. - М., 2000.

19. **Шабо Ж.Л.** Государственная власть: конституционные пределы и порядок осуществления // Полис, 1993.

СУТЬ И ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДЕЛЕЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Аннотация

В статье подробно анализируется то, что, несмотря на несколько моделей современного парламентаризма, государственная практика не признает “чистые” модели, то есть модели, совершенно отличные от других, поскольку в каждой из них, наряду со своими типичными чертами, всегда присутствуют другие особенности.

Автор также ссылается на утверждения о том, что в современном мире все отчетливее проявляется тенденция к созданию коллективных, смешанных, переходных форм государственного правления. Прежние классические формы президентской, парламентской федерации, самодержавия и государственных режимов постепенно исчезают, на смену им приходят полупрезидентские, полупарламентские республики, региональные государства, в которых сочетаются черты однородности, федерации и самодержавия. Появляются новые методы осуществления государственной власти, другие формы государственных режимов, сочетающие в себе некоторые элементы авторитаризма и демократии.

В статье автор также высказал мысль о том, что, развивая теорию власти, некоторые политологи и философы пересматривают традиционные принципы демократии. В этом смысле теория разделения властей заменяется концепцией «единой власти», принцип верховенства парламента заменяется обоснованием концентрации основных приоритетов в органах исполнительной власти, а теория народного представительства объявляется устаревшей и неприменимой, поскольку в современную эпоху

соотношение законодательной и исполнительной власти в государстве изменилось. Исполнительная власть сосредоточила в своих руках важнейшие полномочия как внешней, так и внутренней политики. Тенденция проявляется в расширении полномочий премьер-министра (или президента, если он возглавляет правительство), который получает возможность самостоятельно принимать важнейшие политические решения.

Ключевые слова: парламентаризм, древний, средневековый, современный, модель, законодательная власть, исполнительная власть, парламентские государства, парламентское правление, народное представительство, разделение властей.

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF PARLIAMENTARIANISM MODELS

Annotation

The article analyzes in detail the fact that, despite several models of modern parliamentarism, state practice does not recognize “pure” models, that is, models that are completely different from others, since each of them, along with its typical features, always has other features.

The author also referred to the assertions that in the modern world, the tendency to create collective, mixed, and transitional forms of government is becoming increasingly evident. The previous classical forms of presidential, parliamentary federation, autocracy and state regimes are gradually disappearing, being replaced by semi-presidential, semi-parliamentary republics, and regional states that combine the features of homogeneity, federation and autocracy. New methods of exercising state power, and other forms of state regimes combining some elements of authoritarianism and democracy are emerging.

In the article, the author also expressed the idea that, developing the theory of

power, some political scientists and philosophers are revising the traditional principles of democracy. In this sense, the theory of separation of powers is replaced by the concept of “single power”, the principle of parliamentary supremacy is replaced by the justification for concentrating key priorities in the executive branch, and the theory of popular representation is declared obsolete and inapplicable, since in the modern era the relationship between legislative and executive power in the state has changed. The executive power has concentrated in its hands the most important powers of both foreign and domestic policy. The trend is manifested in the expansion of the powers of the prime minister (or the president, if he heads the government), who is given the opportunity to independently make the most important political decisions.

Keywords: parliamentarism, ancient, medieval, modern, model, legislative power, executive power, parliamentary states, parliamentary government, popular representation, separation of powers.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 14.11.2024թ., տրվել է գրախոսության 16.11.2024թ., ընդունվել է տպագրության 28.11.2024թ.: